

GRZEGORZ PASTERNAK

NAJSTARSZA REDAKCJA *MIRABILIA URBIS ROMAE* A ODNOWIENIE SENATU NA KAPITOLU W 1143–1144 ROKU. TRAKTAT O CHARAKTERZE PROREPUBLICAŃSKIM CZY WYŁĄCZNIE LITERACKIM?

Spisana około 1143 r. najstarsza redakcja *Mirabilia Urbis Romae* jest jednym z pierwszych świadectw zainteresowania monumentami i topografią antycznego Rzymu. Jej powstanie zbiega się z czasem, kiedy Rzymianie doprowadzili w 1143–44 r. do rewolucji na Kapitolu oraz proklamowali odnowienie republiki i senatu. Związek pomiędzy powstaniem traktatu a stronnictwem republikańskim był od XIX w. sugerowany przez historyków. Obecnie w wielu opracowaniach dominuje tendencja do negowania istnienia powyższego związku i dopatrywania się w traktacie dzieła o charakterze wyłącznie literackim. Zbieżność czasu nie wystarcza, aby postawić hipotezę o prorepublikańskim charakterze najstarszej redakcji. Istnieją jednak inne argumenty sugerujące polityczny charakter traktatu. Przesłanki takie występujące w jego tekście oraz w działaniach odnowionego senatu zostaną zbadane poniżej.

Fascynacja antycznym Rzymem występowała w dziełach literackich od początku średniowiecza, jednak do XII w. była w większości skoncentrowana na elementach chrześcijańskich. Najstarszy zachowany średniowieczny tekst, w którym pojawia się wyraźne antykwaryczne zainteresowanie antycznymi, w tym również pogańskimi pomnikami miasta, to spisane na przełomie VIII i IX w. *Itinerarium Einsidlense*¹. Dokument ten, będący cennym źródłem topograficznym, można traktować jako pierwszy

¹ Kloster Einsiedeln, *Codex Einsidlensis*, 326, ff. 79–86; Wszystkie rękopisy w artykule są cytowane na podstawie literatury przedmiotu; najnowsza edycja *Itinerarium: Die Einsiedler Inschriftensammlung und der Pilgerführer durch Rom (Codex Einsidlensis 326), Facsimile, Umschrift, Übersetzung und Kommentar von G. Walser*, in „*Historia Einzelschriften*”, Heft 53; *Itinerarium Einsidlense* opisuje jedenaście tras pątniczych prowadzących pomiędzy głównymi centrami religijnymi w Rzymie. Wymienia nie tylko kościoły, lecz także zabytki starożytne, o neutralnym oraz pogańskim charakterze. Jest to tylko lista budowli bez żadnych opisów, ale ważne jest, że po raz pierwszy od upadku cesarstwa monumenty antycznego Rzymu pojawiają się w obrazie miasta, od tak dawna już chrześcijańskiego. Do *Itinerarium* dołączony jest opis murów, powstały prawdopodobnie na bazie opisu z czasów restauracji przez cesarza Honoriusza; H. Jordan, *Topographie der Stadt Rom im Alterthum*, Berlin 1871, Bd. II, s. 174; na kartach poprzedzających *Itinerarium* spisano kilkadziesiąt chrześcijańskich i pogańskich inskrypcji z Rzymu.

etap na drodze do powstania późniejszych *Mirabilia*, w których fascynacja antycznym Rzymem i jego monumentami jest znacznie wyraźniejsza.

Najstarsza redakcja *Mirabilia* została spisana ok. 1143 r. przez Benedykta, kanonika przy Bazylice św. Piotra. Zawarty w niej opis Rzymu i jego monumentów jest znacznie bogatszy od opisów wcześniejszych. W XII w. powstały jeszcze dwie inne wersje *Mirabilia*. Pierwsza została ok. 1154 r. zawarta w kompilacyjnym traktacie *Graphia Aureae Urbis Romae*², którego autorem jest Petrus Diaconus z Montecassino³. Druga to spisane trochę później *Le Miracole de Roma* – przeredagowane *Mirabilia* w języku starożytnym⁴. W następnych stuleciach, aż do XV w. powstały kolejne wersje *Mirabilia*⁵.

Benedykt zamieścił *Mirabilia* w kodeksie *Liber Polypticus*, w którym zebrał różne teksty o charakterze liturgiczno-administracyjnym. Kodeks ten zawiera także *Ordo Romanus*, tekst opisujący ceremonie z udziałem papieża, w tym trasy procesji, przy których są wymienione kościoły oraz starożytne zabytki⁶. *Mirabilia* zostały następnie zawarte w kolekcji kardynała Bosone⁷, składającej się z kilku żywotów papieskich, oraz w niezachowanym *Liber Censuum*, spisującym posiadłości i dziesięciny Kamery Apostolskiej z czasów Eugeniusza III i Hadriana IV. Za pośrednictwem kolekcji kardynała Bosone

² Firenze, Bibl. Medicea Laurenziana, *Cod. Laurent. Plut. LXXXIX Inf. XLI*, ff. 33–37; edycja: *Documents inédits pour servir à l'histoire littéraire de l'Italie depuis le VIIe siècle jusqu'au XIIIe*, ed. A.F. Ozanam, Paris 1850, s. 155–183; P.E. Schramm, *Kaiser, Könige und Päpste. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters*, Bd. III, Stuttgart 1969, s. 319–353; P.E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, Teil II „*Studien der Bibliothek Warburg*” XVII, Leipzig–Berlin 1929, s. 73–104; *Codice topografico della Città di Roma*, (CTR), vol. III, ed. R. Valentini e G. Zucchetti, in „*Fonti per la storia d'Italia*”, 90, s. 77–110; *Codex Urbis Romae Topographicus*, ed. C.L. Urlichs, Wircenburi 1871, s. 113–125.

³ H. Bloch, *Der Autor der „Graphia Aureae Urbis Romae”*, in „*Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*”, Bd. 40, 1984, s. 55–175.

⁴ Firenze, Bibl. Medicea Laur., *Cod. Gaudiano Rel. 148*, ff. 41–52; *Le Miracole de Roma*, ed. E. Monaci, in „*Archivio della Società Romana di Storia Patria*” (ASRSP), vol. XXXVIII, 1915, s. 551–590, in CTR, vol. III, s. 116–136.

⁵ Mimo że *Mirabilia* zawierają pewną liczbę błędnych identyfikacji, nie są bez wartości jako źródła topograficzne i wciąż są wykorzystywane przez badaczy topografii Rzymu. Najważniejsze redakcje *Mirabilia* zostały wydane w dwóch kodeksach, zawierających teksty starożytne, średniowieczne i renesansowe dotyczące topografii Rzymu: *Codex Urbis...* oraz *CTR...*, vol. III–IV. *Mirabilia* cieszyły się ogromną popularnością od XII aż do XVII w. Właśnie na ich podstawie opierali swą wiedzę o antycznych monumentach średniowieczni autorzy: Francesco Petrarca, Fazio degli Uberti i Dante Alighieri. Także humaniści z XV i XVI w., Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Pomponio Laeto, badający topografię Rzymu w sposób bardziej krytyczny na podstawie autorów antycznych i zachowanych inskrypcji, a krytykujący informacje legendarne, wykorzystywali *Mirabilia* jako źródła. O ich popularności świadczy liczba zachowanych rękopisów oraz drukowanych edycji. Według ustaleń N.R. Miedemy, *Die „Mirabilia Romae”. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung mit Edition der deutschen und niederländischen Texte, Münchener Texte und Untersuchungen zur deutsche Literatur des Mittelalters*, Bd. 108, Tübingen 1996, s. 15–251, kompletne i fragmentaryczne teksty *Mirabilia* zachowały się w redakcjach łacińskich w 145 rękopisach (XII–XVII w.) oraz 65 edycjach drukowanych (XV–XVI w.). *Mirabilia* były wielokrotnie przekładane na inne języki, przede wszystkim niemiecki i włoski.

⁶ *Liber Polypticus*, in *Le Liber Censuum de l'Église Romaine*, vol. II, ed. P. Fabre et L. Duchesne, in *Le Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome*, Paris 1910, Série. II, VI, s. 141–177.

⁷ Bosone Breakspeare, angielski kardynał, krewny papieża Adriana IV, zmarł w 1181; T. Montecci Palazzi, *Cencius Camerarius et la formation du Liber Censuum de 1192*, in „*Mélanges de l'École Française de Rome, Moyen-âge, temps modernes*”, vol. 96; 1, 1984, s. 59–62.

Mirabilia zostały zamieszczone w *Chronicon Romualdi Salernitani*⁸, *Digesta Pauperis Sclaris Albini*⁹ i *Liber Censuum Cencii Camerarii*¹⁰.

Najstarsza redakcja *Mirabilia* zachowała się w ośmiu manuskryptach, wykazujących pewne różnice między sobą¹¹. Należy zauważyć, że tytuł *Mirabilia Urbis Romae* jest umowny, ponieważ żaden z tych ośmiu manuskryptów nie został tak zatytułowany. Tytuł taki noszą natomiast rękopisy z XIII–XV w., zawierające późniejsze redakcje oraz drukowane edycje *Mirabilia*¹².

Treść najstarszej redakcji wyraźnie dzieli się na trzy odrębne części. Wiele manuskryptów *Mirabilia* jest podzielonych na rozdziały, które pojedynczo lub pogrupowane w kilka stanowią zamknięte całości. Część rozdziałów w niektórych rękopisach najstarszej redakcji nie ma tytułów – te można jednak logicznie ustalić po przeczytaniu treści rozdziałów.

Pierwsza część to wykaz podzielonych na poszczególne kategorie monumentów. Kolejno są opisane: I *Muri*, II *Portae*, III *Arcus Trumphales*, IV *Montes*, V *Thermae*, VI *Palatia*, VII *Theatra*, VIII *Loca quae inveniuntur in pasionibus sanctorum*, IX *Pontes*, X *Cimiteria*. Do tej części można też zaliczyć rozdział XIV opisujący *Columpne Antonini et Traiani et Coliseum*¹³. Ta część jest jedynie listą zabytków, prawie zupełnie pozbawioną jakichkolwiek opisów.

⁸ Bibl. Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 3973, XII/XIII w.; *Romualdi II. Archiepiscopi Salernitani Annales a. 893–1178*, ed. W. Arndt, in *MGH, Scriptores*, XIX, s. 387–461; Romuald Guarna, arcybiskup Salerno, zmarł ok. 1181.

⁹ Bibl. Apost. Vat., Cod. Ottob. Lat. 3057, XII/XIII w.; Albinus, kardynał, biskup Albano, zmarł ok. 1197.

¹⁰ Bibl. Apost. Vat., Cod. Vat. Lat. 8486, XIII w.; *Le Liber Censuum...*, vol. I–II; Cencio Savelli, późniejszy papież Honoriusz III 1216–1227.

¹¹ 1) Cambrai, Bibl. Communale, Cod. 554 (512), II poł. XII w.; 2) Roma Bibl. Vallicelliana, F. 73, II poł. XV w.; 3) Bibl. Apost. Vat., Cod. Vat. Lat. 5348, XV w. (zawiera tylko jeden rozdz.); 4) Bibl. Apost. Vat., Cod. Vat. Lat. 636, XII–XIV w.; 5) Bibl. Apost. Vat., Cod. Vat. Lat. 3973, XII/XIII w.; 6) Roma Bibl. Nazionale Centrale, Ms. VE 1119 (219987), (Collezione di Conte Carlo Lochis), XII w.; 7) Bibl. Apost. Vat., Cod. Ottob. Lat. 3057, XII/XIII w.; 8) Bibl. Apost. Vat., Cod. Vat. Lat. 8486, XIII w. Opisy tych manuskryptów: N.R. Miedema, op. cit., s. 17–95; *Introd.* in *CTR*, vol. III, s. 11–15. Na tych ośmiu rękopisach jest oparta edycja *La più antica redazione dei Mirabilia* in *CTR*, vol. III, s. 17–65; Poszczególne rękopisy najstarszej redakcji zostały wydane: Cod. Vat. Lat. 3973: *Mirabilia Romae, Prima Classis, Descriptio Plenaria Totius Urbis*; in *Codex Urbis...*, s. 91–112; J.G.Th. Gräße, *Beitrage zur Literatur und Sage des Mittelalters*, Dresden 1850, s. 1–26; *Mirabilia Urbis Romae*, in H. Jordan, op. cit., Bd. II, s. 605–643; I 'Mirabilia Urbis Romae', ed. M. Accame et E. Dell'Oro, Roma 2004, s. 110–179; Ms. VE 1119 (219987): *Mirabilia Rome da un codice già appartenuto al conte Carlo Lochis*, ed. E. Monaci in *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, Serie V, vol. XIV, 1905, s. 347–364; Cod. Vat. Lat. 8486: *Le Liber Censuum...*, vol. I, s. 262–283; *Descrizione di Roma fatta nel secolo XIII da un Anonimo, e conosciuto sotto titolo di Mirabilia Romae*, ed. A. Nibby in *Effemeridi letterarie di Roma*, t. I, 1820, s. 62–82, 148–164, 378–392.

¹² Najstarszy to rękopis z XIII w., zatytułowany *Hec sunt Mirabilia Rome quomodo gloriose constructe erat*, Praha Narodni Knihovna, Codex Univ. Pragensis, Misc. Membr. H XIV 33, ff. 34–48; ed. C. Höfler, *Beilage I, Rom im zwölften Jahrhundert*, in F. Papencordt, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*, Paderborn 1857, s. 35–52.

¹³ Ten rozdział, umieszczony pomiędzy legendami w II części, jest kłopotliwy do uszeregowania. Ponieważ monumenty są w nim opisane, można by go włączyć do części III, w której dodano opisy. Część III to jednak wędrówka przez miasto w porządku topograficznym, a zabytki opisane w rozdz. XIV znajdują się w oddaleniu od siebie. Można zatem przyjąć, że autor uszeregował razem kolumny triumfalne, podobnie jak

W drugiej części, obejmującej rozdziały XI–XII i XV–XVII, zostało zamieszczonych sześć legend, z których trzy dotyczą pogańskich monumentów, a prawie wszystkie zawierają ciekawą mieszankę pogańskiej i chrześcijańskiej tradycji. Można dla nich przyjąć następujące tytuły: XI *De visione Octaviani imperatoris et responsione Sibille*, XII *Caballi Marmorei*, XV *Caballus Constantini*, XVI *Salvatio Romae et Pantheon*, XVII *De thesauro imperatoris Philippi et passionibus sanctorum Abdon et Sennen, Xisti er Laurentii*, XVIII *De imperatore Octaviano et fundatione S. Petri in Vincoli*. Powstania tych legend, mimo że zawierają informacje o charakterze fantastycznym, nie należy doszukiwać się w bajkowych opowieściach pielgrzymów. Geneza czterech z nich sięga czasów wcześniejszych niż wiek XII. Powstały one w wykształconych kręgach i mają charakter erudycyjny¹⁴.

Pomiędzy rozdziałami z legendami niektóre rękopisy najstarszej redakcji zawierają rozdział XIII *De nominibus iudicum et eorum instructionibus*, o charakterze wyraźnie odmiennym od reszty traktatu. Jest to tzw. starsza Lista Urzędników¹⁵, powstała prawdopodobnie ok. 870 r. w kręgu Anastazjusza Bibliotekarza¹⁶. Rozdział ten wymienia dziewięciu urzędników, spośród których siedmiu: *primicerius*, *secundicerius*, *nomenculator*, *primus defensor*, *archarius*, *sacellarius*, *protoscinarius* to tzw. *Judices Palatini*¹⁷, do których dołączone są jeszcze dwa urzędy: *bibliothecarius* i *referendarius*. Ponieważ rozdziału tego nie zawierają wszystkie rękopisy najstarszej redakcji, nie można stwierdzić, czy znajdował się on w pierwotnej wersji traktatu¹⁸.

Część trzecia, rozdziały XIX–XXXI, to wędrówka przez miasto – według pewnego porządku topograficznego, przypominająca współczesne przewodniki. Kolejno są opisane monumenty usytuowane w okolicy: XIX–XXI *Vaticanus*, XXII *Campus Martius*, XXIII *Mons Capitolinus*, XXIV *Fora*, XXV *Mons Palatinus et Regiones Collosei et Viae Appiae*, XXVI *Circus Maximus*, XXVII *Mons Caelius*, XXVIII *Mons Esquilinus et Collies Viminalis et Quirinalis*, XXIX *Mons Aventinus, Circus Maximus, Forum Boarium*, XXX *Forum Boarium, Forum Holitorium, Circus Flaminius*, XXXI *Regio Tran-*

zrobił z innymi zabytkami, a Colosseum połączył razem z kolumnami, bo nie miał innego pomysłu. Ponieważ przy opisie murów też są podane pewne szczegóły, można zaliczyć rozdz. XIV do I części. W *Graphia Aureae Urbis Romae*, ed. P.E. Schramm, *Kaiser, Könige...*, Bd. III, s. 327, rozdz. ten wchodzi w skład I części.

¹⁴ F. Schneider, *Rom und Romgedanke im Mittelalter, die geistigen Grundlagen der Renaissance*, München 1925, s. 163, *Doch hat dieser unrecht, wenn er die Sagen von Pilgern stammen läßt: sie sind eine Frucht der Grammatikerschule, ursprünglich gelehrte, keine Volkssagen*.

¹⁵ Istnieje także młodsza Lista Urzędników z I poł. XI w. Obie listy opublikował P.E. Schramm, *Studien zu frühmittelalterlichen Aufzeichnungen über Staat und Verfassung*, in „*Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*”, Bd. 49, 1929, s. 203, 220.

¹⁶ Ansatasius Bibliothecarius, ok. 810–878, opat S. Maria in Trastevere.

¹⁷ Najwyżsi urzędnicy administracyjni na dworze papieskim, wywodzący się z późnego cesarstwa i funkcjonujący do reformy Kurii w XI w., L. Halphen, *Études sur l'administration de Rome au moyen age (751–1252)*, *Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Sciences historiques et philologiques*, 166, Paris 1907, s. 37–52.

¹⁸ Rozdziału tego nie zawierają trzy rękopisy najstarszej redakcji. O tym, iż rozdział ten został włączony później, byli przekonani, R. Valentini i G. Zucchetti, którzy wyłączyli go ze swojej edycji najstarszej redakcji *Mirabilia*, w *CTR*, Natomiast L. Duchesne, P. Fabre, *Le Liber Censuum...*, vol. I, s. 277, uznali, że autor traktatu nie dostrzegł kościelnego charakteru urzędów i dostosował je do dworu cesarskiego oraz próbował dopasować do nich bizantyjskie odpowiedniki; podobnie H. Bloch, op. cit., s. 91, przyjął, że Lista Urzędników była zawarta w pierwotnej wersji traktatu.

stiberina. Zabytki wymienione w tej części są zlokalizowane według znajdującej się w pobliżu budowli lub rejonu.

Mirabilia kończy rozdział XXXII, w którym autor podał przyczyny ich spisania: „Te i inne liczne świątynie i pałace imperatorów, konsulów, senatorów i prefektów w czasach pogańskich w Rzymie były tak jak w dawnych kronikach czytamy i na własne oczy zobaczyliśmy, i od starców usłyszeliśmy. Jak wspaniałej zaiste były piękności złota i srebra, i kości słoniowej, i szlachetnych kamieni, ku pamięci potomnych jak tylko umieliśmy w piśmie przypomnieć, postaraliśmy się”¹⁹.

Ten bardzo ważny fragment świadczy o tym, że autor widział, jak zabytki coraz bardziej popadały w ruinę, i chciał je upamiętnić, aby przyszłe pokolenia nie zapomniały o przeszłości Rzymu i jego monumentach, które wkrótce mogły zostać całkowicie zniszczone. Wydaje się, że chciał przekazać, iż Rzym to nie tylko miasto kościołów i grobów świętych, lecz także miejsce posiadające wspaniałą historię oraz pomniki z pogańskich czasów. Z *Mirabilia* wypływa wspaniała gloryfikacja antycznego Rzymu, który był wspaniałym miastem w swym pogańskim charakterze, a stopiony z miastem chrześcijańskim, stał się jeszcze doskonalszy. Właśnie tam dawna chwała republiki i cesarstwa została połączona z nową chwałą chrześcijaństwa²⁰.

Źródła wykorzystane przy tworzeniu traktatu to: katalogi rzymskich regionów z IV w., *Curiosum Urbis Romae Regionum XIII cum Breviariis suis* i *Notitia Urbis Romae Regionum XIII*²¹ (możliwe, że także inne nieznane źródła topograficzne), żywoty świętych, *Liber Pontificalis* oraz *Fasti* Owidiusza.

Obecnie istnieją dwie hipotezy dotyczące genezy i czasu powstania najstarszej redakcji *Mirabilia*. Według pierwszej, za którą opowiedzieli się F. Gregorovius, W. von Giesebrecht i C. D’Onofrio, *Mirabilia* lub ich pierwowzór nie powstały w połowie XII w., lecz należy je łączyć z renesansem X w. i *Renovatio Imperii* Ottona III²², w czasie którego pojawiły się dążenia mające na celu wzmocnienie pozycji Rzymu i uczynienie z miasta stolicy imperium.

¹⁹ I ‘*Mirabilia Urbis Romae*’, (*Mirabilia*) ed. M. Accame et E. Dell’Oro, Roma 2004, s. 178, *Haec et alia multa templa et palatia imperatorum, consulum, senatorum, praefectorumque tempore paganorum in hac Romana urbe fuere, sicut in priscis annalibus legimus et oculis nostris vidimus et ab antiquis audivimus. Quantae etiam essent pulchritudinis auri et argenti, aeris et eboris pretiosorumque lapidum, scriptis ad posterum memoriam, quanto melius potuimus, reducere curavimus.*

²⁰ Czasem pojawia się pogląd, iż autor *Mirabilia* skoncentrował się jedynie na pogańskich zabytkach, a kościoły służyły tylko do lokalizacji antycznych monumentów; R. Krautheimer, *Rome. Profile of the City, 312–1308*, Princeton 2000, s. 198; G. Ryś, *Pielgrzymowanie: modlitwa, turystyka, edukacja* [w:] *Materiały z powszechnego zjazdu historyków polskich w dniach 15–18 LX 2004 w Krakowie*, s. 2, <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/rys.pdf> (dostęp: 24 X 2011). Nie jest to zgodne z prawdą, gdyż w traktacie widać zainteresowanie chrześcijańską przeszłością miasta. Wprawdzie kościoły służyły do lokalizacji antycznych ruin, ale często również ruiny te są tylko wymienione, a nie opisane. Chrześcijański element jest w *Mirabilia* wyraźny, szczególnie w rozdziałach poświęconych cmentarzom i męczennikom oraz w większości legend.

²¹ Katalogi zostały wydane: *Libellus de Regionibus Urbis Romae*, ed. A. Nordh, in *Acta Instituti Romani Regni Sueciae. Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom. Series Altera in 8°*, III, Lund 1949, s. 73–106; *Codex Urbis...*, s. 1–28; H. Jordan, op. cit., Bd. II, s. 539–574; *CTR* vol. I, s. 68–70.

²² F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*, Bd. IV, Stuttgart 1862, s. 610; W. von Giesebrecht, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, Bd. I, Leipzig 1881, s. 879–883; C. D’Onofrio, *Visitatio Roma mille anni fa. La città dei Mirabilia, Studi e testi per la storia della Città di Roma*, VIII, Roma 1988, s. 17–30.

Zgodnie z drugą teorią autorem najstarszej redakcji *Mirabilia* jest kanonik Benedykt, a powstanie traktatu powinno się łączyć z rewolucją w 1143 r. i odnowieniem senatu. Tezę o autorstwie Benedykta wysunął L. Duchesne na podstawie zgodności części nazewnictwa pomiędzy *Mirabilia* i *Ordo Romanus*, np. *templum Sibiyllae*, *templum Ciceronis*, *templum Craticulae*, *porticum Crinorium*²³, oraz dokładnego opisu Bazyliki św. Piotra, gdzie Benedykt był kanonikiem²⁴. Ustalił on także czas spisania najstarszej redakcji *Mirabilia* na podstawie tego, iż przy opisie Mauzoleum Hadriana podaje ona, że „porfirowy grób Hadriana, który mieścił się wewnątrz mauzoleum, znajduje się teraz na Lateranie przed pralnią”²⁵. Ponieważ późniejsze redakcje *Mirabilia* oraz *Graphia* przekazują, że w grobowcu tym został pochowany papież Innocenty II²⁶, zmarły we wrześniu 1143 r., uznał on zatem, że najstarsza redakcja *Mirabilia* musiała zostać spisana przed rokiem 1143²⁷.

Pojawia się jednak problem, na który niektórzy badacze nie zwrócili uwagi i przyjęli, iż sarkofag, w którym został pochowany Innocenty II, to ten sam, do którego wcześniej złożono prochy cesarza Hadriana. W *Mirabilia* nie występuje słowo *sarcophagus*, lecz *sepulchrum*, które oznacza grób, bez wyszczególnienia czy jest to urna, czy sarkofag. Znane są przypadki używania antycznych sarkofagów do wtórnych pochówków. W sarkofagach takich zostali pochowani: cesarz Otton II, papież Anastazjusz IV, papież Hadrian IV²⁸. Interpretacja, że do pochówku Innocentego II użyto sarkofagu lub urny Hadriana jest jednak bezpodstawna, bo uznając ją za słuszną, należałoby przyjąć, że szczątki cesarza z II w. zostały poddane obrządkowi inhumacji, co jest niemożliwe, lub przyjąć równie absurdalną hipotezę, że Innocenty II został poddany kremacji i pochowany w urnie. Mogło w tym przypadku dojść do błędnego odczytania inskrypcji na sarkofagu, to jest imienia *Hadriani*. Na inskrypcjach nagrobnych imiona występowały czasem w genetiwie i mogły się odnosić nie tylko do osoby pochowanej, lecz także do fundatora grobowca albo krewnego zmarłego, lub wskazywać, że osoba w nim pochowana peł-

²³ Benedetto Canonico, *Ordo Romanus*, in *CTR*, s. 211; *Mirabilia*, s. 174.

²⁴ L. Duchesne, *L'auteur des Mirabilia* in „*Mélanges d'archéologie et d'histoire. École Française de Rome*”, 24, 1904, s. 479–489.

²⁵ *Mirabilia*, s. 152, *Est et castellum quod fuit templum [H]adriani...; in medio giro sepulchrum [H]adriani porfireticum, quod nunc est Lateranis ante folloniam*.

²⁶ *Graphia*, s. 328, *sepulchrum [H]adriani porphireticum, quod nunc est Lateranis, in quo sepultus est Innocentius papa II.*; O pochówku Innocentego pisze też Ioannes Diaconus, *Liber de Ecclesia Lateranensi*, ed. J.P. Migne, in *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina*, CXCIV, col. 1552, *in navi ecclesiae jacet Innocentius papa II in concha porphyretica, quae fuit Adriani Imperatoris sepultura*.

²⁷ L. Duchesne, *L'auteur...*, s. 481, *De ceci il résulte: 1. Que les deux leçons ante fuloniam et sepulchrum papae Innocentii ne peuvent figurer simultanément dans le texte des Mirabilia; 2. Que le sarcophage du pape Innocent II, se voyait, avant la mort du pape, devant le lavoir du Latran, hors de l'église et du palais; depuis quand était-il là, on ne nous en dit rien; tout ce que l'on nous dit c'est qu'il venait du mausolée d'Hadrien; 3. Que la plus ancienne rédaction des Mirabilia est antérieure a la mort d'Innocent II (1143)*. Datowanie traktatu ok. 1140–1143 sugeruje też informacja w *Liber Polypticus* o renowacji kościoła S. Maria in Trastevere, zakończonej w roku 1140, oraz zamieszczona w rękopisie z XV w. – Roma Bibl. Vall., F. 73 – dedykacja *Liber Polypticus – ad Guidonem de Castello tunc cardinalem sancti Marci, postmodum factus est Caelestinus II*. Guido był kardynałem S. Marci od 1133 do 1143 roku, kiedy został papieżem jako Celestyn II; L. Duchesne, *Introd. in Le Liber Censuum...*, vol. I, s. 3, 102.

²⁸ F. Gregorovius, *Die Grabdenkmäler der Päpste, Marksteine der Geschichte des Papstums*, Leipzig 1881, s. 32.

niła jakiś urząd przy którymś z cesarzy. Imię Hadrian było używane w starożytności i średniowieczu. Znani są papieże oraz męczennicy o tym imieniu. Możliwe, że w tym sarkofagu został pochowany jakiś nieznaną człowiek o imieniu Hadrian, a sarkofag na podstawie inskrypcji został później uznany za pochówek cesarza. Niestety, nie można zbadać sarkofagu, gdyż został on zniszczony podczas pożaru Bazyliki na Lateranie w 1308 r. Możliwe też, że w czasie walk, które często toczyły się w mieście, zaginęła oryginalna urna z prochami Hadriana, a jako jego grobowiec zidentyfikowano sarkofag ustawiony na Lateranie. Omyłka ta nie podważa datacji *Mirabilia*, ponieważ autor, pisząc o grobowcu Hadriana, mógł mieć na myśli sarkofag, w którym później został pochowany Innocenty II.

Też L. Duchesne o autorstwie Benedykta skrytykował w ostatnim czasie B. Schimmelpennig. Według niego Benedykt nie jest autorem *Liber Polypticus*, a zatem również zawartych w nim najstarszych redakcji *Mirabilia* i *Ordo Romanus*, lecz jedynie kompilatorem *Liber Polypticus*. Zgodnie z tym założeniem napisałby on jedynie dedykację dla kardynała *ad Guido de Castello* oraz część *Ordo*, tzw. *Ordo Romanus XI*²⁹. B. Schimmelpennig wskazał na rozbieżności w opisie procesji papieskiej w dniu Bożego Narodzenia³⁰ pomiędzy dokładną charakterystyką trasy z Palatynu na Watykan a wspomnianym w zaledwie dwóch wierszach powrotem z Watykanu na Lateran. Uznał on, że Benedykt zaczerpnął opis trasy z Palatynu na Watykan ze starszych źródeł, a topograficzne informacje dotyczące antycznych ruin pochodzą z X i XI w.³¹

Nie ulega wątpliwości, że geneza niektórych fragmentów *Mirabilia* sięga czasów wcześniejszych niż XII w., nie można jednak udowodnić istnienia jakiegokolwiek wcześniejszej redakcji traktatu³². Mimo że częściowo jest on kompilacją starszych tekstów, wydaje się, że trzecia część – wędrówka przez miasto – stanowi oryginalne dzieło autora, nieskopiowane z wcześniejszych opisów. Natomiast dwie pierwsze części, chociaż oparte na starszych źródłach, zostały przeredagowane lub skompilowane przez autora, który nadał im niepowtarzalną formę oraz zawarł dodatki niespotykane we wcześniejszych tekstach.

²⁹ B. Schimmelpennig, *Die Bedeutung Roms im päpstlichen Zeremoniell, in Rom im hohen Mittelalter, Studien zu den Romvostellungen und zur Rompolitik vom 10. bis zum 12. Jahrhundert*, Reinhard Elze zur Vollendung seines Siebzigsten Lebensjahres Gewidmet, ed. B. Schimmelpennig und L. Schmutge, Sigmaringen 1992, s. 50, *Aufgrund der Textüberlieferung halte ich es für wahrscheinlich, daß der Kanoniker Benedikt lediglich den Widmungsbrief an Kardinal Guido de Castello verfaßt und den seit Mabillon so genannten Ordo Romanus XI kompiliert hat. Alle anderen Teile des liber politicus gehen auf andere Autoren zurück und wurden erst nachträglich in Rom in einer Sammlung vereinigt, vielleicht von einem Presbyter namens Benedikt.*

³⁰ Benedetto Canonico, *Ordo Romanus*, in *CTR*, s. 211.

³¹ B. Schimmelpennig, op. cit., s. 51, *Stimmt meine Folgerung, hat also Benedikt die Beschreibung des Zuges vom Palatin zum Vatikan nur einer älteren Vorlage entnommen, dann müssen auch die anderen Hinweise des Ordo auf antike Überreste in Rom nicht unbedingt von Benedikt stammen.*; s. 61, *Und trifft meine zum Weihnachtsfest geäußerte Vermutung zu, so stammen auch schon die an der Antike orientierten topographischen Angaben aus der vorgregorianischen Epoche; sie gehören also am ehesten zu einer renovatio Romae während der Creszentier- oder Tuskulanerzeit.*

³² N.R. Miedema, op. cit., s. 5, *Es ist unumstritten, daß einzelne Teile der 'Mirabilia' stofflich weit älter sind als das 12. Jahrhundert. Die Annahme einer Vorform der 'Mirabilia', die bereits vor dem 12. Jahrhundert diese einzelnen Teile enthielt und erst im 12. Jahrhundert eine weite Verbreitung fand, läßt sich jedoch, solange weder eine primäre noch eine sekundäre Überlieferung dieser Vorform vorliegen, nicht erhärten.*

L. Duchesne wysunął również tezę, że najstarsza redakcja *Mirabilia* powstała w tym samym klimacie politycznym, który doprowadził do rewolucji na Kapitolu w 1143 r. i odnowienia senatu³³. O znaczeniu senatu dla autora może świadczyć zawarte w *Mirabilia* zdanie: „Capitolium, quod erat caput mundi, ubi consules et senatores morabantur ad gubernandum orbem”³⁴. Tylko w tym jednym miejscu traktatu rzymska władza – sprawowana przez senatorów – jest połączona ze znaczeniem Kapitolu, a zatem i całego Rzymu jako stolicy świata. Według L. Duchesne zdanie to nie mogło jednak z przyczyn chronologicznych odnosić się do odnowionego senatu, gdyż zgodnie z jego ustaleniami najstarsza redakcja *Mirabilia* została spisana przed odnowieniem senatu, a znaczenie Kapitolu w *Mirabilia* mogło wynikać z tego, że miejsce to było od X w. siedzibą prefekta miasta³⁵. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że senat rzymski w jakiejś formie istniał i sprawował pewną władzę już w 1127 r., o czym świadczy dokument nadający przywilej dla klasztoru w Montecassino³⁶. Źródła nie informują, gdzie znajdowała się siedziba senatu przed rokiem 1143. Nie można zatem wykluczyć, że była ona na Kapitolu także przed 1143 r., a autor najstarszej redakcji właśnie na tej podstawie określił Kapitol jako stolicę świata. Trzeba zauważyć, że w *Mirabilia* najważniejszym miejscem na Kapitolu nie jest świątynia Jowisza, lecz pałac niezwyklej wspaniałości, który może być powiązany z rezydencją senatorów wybudowaną na ruinach Tabularium³⁷.

Także P.E. Schramm, R. Krautheimer, N. Gramaccini, I. Herklotz, J. Strothmann uznali, że istnieje związek pomiędzy spisaniem *Mirabilia* i odnowieniem senatu³⁸. Na-

³³ L. Duchesne, *Introd. in Le Liber Censuum...*, vol. I, s. 100, *L'enthousiasme pour la vieille Rome et pour ses souvenirs républicains y éclate manifestement. Des empereurs et des papes il n'est question que rarement, quand il n'y a pas moyen de les passer sous silence. L'antiquité honorée et recherchée, c'est celle 'des consuls et des sénateurs'. C'est le style du temps. Très fiers de leur jeune commune et de son sénat, très ardents à la défendre contre les revendications du pape, les Romains du XIIe siècle avaient senti l'importance que pouvait avoir pour eux le culte des souvenirs antiques*; L. Duchesne, *L'auteur...*, s. 483.

³⁴ *Mirabilia*, s. 156.

³⁵ L. Duchesne, *L'auteur...*, s. 481–482.

³⁶ Do niedawna uważano, że senat został odnowiony dopiero w 1143 r., jednak w dokumencie dla klasztoru w Montecassino z roku 1127, obok wymienionych imiennie przedstawicieli elity miasta jest wzmiankowanych sześćdziesięciu senatorów, *Codex Diplomaticus Cajetanus*, ed. cura et studio Monachorum S. Benedicti Archicoenobii, Montecassino 1891, vol. II, s. 234; *Nos Leo Romanor. Consul, et Leo Frangipane et Cincio Frangip., Petrus Frangipane, Philippus ed Alberico, Henricus de S. Eustachio una cum sexaginta Senatoribus, et cuncto populo rom. urbis concedimus*. Ponieważ liczba senatorów – 60 – jest zbliżona do liczby 56 senatorów sprawujących urząd do 1191 r., *Codice diplomatico del Senato Romano dal MCXLIV al MCCCXLVII*, vol. I, ed. F. Bartolini in „*Fonti per la storia d'Italia*”, 87, s. 78. *Qui sunt supra numerum .LVI. senatorum.*, można przypuszczać, że senat sprawował pewną władzę już w 1127 r.; J.C. Maire Vigueur, *Il Comune Romano*, in *Storia di Roma dall'antichità a oggi, Il Roma medievale*, ed. A. Vauchez, Roma–Bari 2001, s. 121, *Da tutto ciò mi pare logico concludere: 1) che ben prima della renovatio senatus i romani disponevano, nei principali settori della vita pubblica – giustizia, economica ed esercito – di una libertà di azione e di forme di organizzazione del tutto simili a quelle delle altre città del regno italico*.

³⁷ *Mirabilia*, s. 158, *Infra arcem palatium fuit miris operibus, auro et argento et aere et lapidibus perornatum*.

³⁸ P.E. Schramm, *Kaiser, Rom...*, vol. II, s. 49, *Die Mirabilia sind nicht nur zeitlich, sondern auch innerlich die literarische Begleiterscheinung der „Erneuerung des Römischen Senats“*; R. Krautheimer, op. cit., s. 198; N. Gramaccini, *Die Umwertung der Antike – Zur Rezeption des Marc Aurel in Mittelalter und Renaissance*, in *Natur und Antike in der Renaissance, Liebieghaus – Museum alter Plastik Frankfurt am Main (Ausstellungskatalog)*, ed. H. Beck, D. Blume, Frankfurt am Main 1985, s. 57; N. Gramaccini, *Mirabilia, Das Nachleben antiker Statuen vor der Renaissance*, Mainz 1996, s. 150–155; I. Herklotz, *Der*

tomiast F. Gregorovius wysunął śmiało przypuszczenie, iż traktat musiał być ulubioną lekturą członków odnowionego senatu³⁹. R. Krautheimer przyjął, że określenia czasu akcji pewnych wydarzeń opisanych w najstarszej redakcji *Mirabilia – tempore consulum et senatorum*⁴⁰, wskazują na prorpublikańskie poglądy autora traktatu⁴¹.

Przeciwko teorii o związku pomiędzy odnowieniem senatu i spisaniem najstarszej redakcji *Mirabilia* wystąpiły C. Frugoni i N.R. Miedema. Według nich określenia czasu w traktacie – *tempore consulum et senatorum* – nie mogą być dowodem na prorpublikański charakter, ponieważ stwierdzenie takie występuje w nim dwukrotnie, podczas gdy więcej razy czas jest określony na podstawie panowania któregoś z cesarzy⁴². N.R. Miedema uważa, że *Mirabilia* mają wyłącznie charakter erudycyjny i literacki, bez podtekstu politycznego, i powstały w duchu renesansu XII w. oraz uwielbienia dla antycznych monumentów, podobnego do tego, który wyraził Hildebert de Lavardin w wierszu *De Urbe Roma*.

Na podstawie określeń czasu trudno jest rozstrzygnąć, czy traktat ma charakter prorpublikański, czy nie. Są to jedynie określenia czasu wydarzeń, które według autora miały miejsce w czasach konsulów i senatorów lub któregoś z cesarzy. Tak należy traktować określenie czasu *Tempore Octaviani imperatoris* w legendzie *De Visione Octaviani* oraz *tempore Focae imperatoris* w legendzie związanej z wybudowaniem Panteonu, które to określenie odnosi się do rzeczywistego wydarzenia historycznego za panowania Fokasa – przekształcenia Panteonu w chrześcijańską świątynię. Czy aby wykazać swój prorpublikanizm oraz antypapieskość i antyimperializm, autor traktatu nie powinien w żadnym miejscu wymienić imion papieży lub cesarzy? Czy powinien zataić fakt istnienia instytucji cesarstwa i papiestwa, a tym samym przedstawić głęboko fałszywy obraz miasta i jego historii? Przecież opisywał Rzym – miejsce nierozzerwalnie związane z papieżem i cesarstwem. W jaki sposób miał pominąć istnienie tych instytucji, skoro wszyscy wykształceni ludzie, którzy mogliby przeczytać traktat, oraz wszyscy Rzymianie wiedzieli, że miasto jest siedzibą papieży, a także formalną stolicą cesarstwa, do której cesarze przybywali na koronację.

Według N.R. Miedemy tezy o autorstwie Benedykta oraz o prorpublikańskim charakterze traktatu wzajemnie się wykluczają. Uważa ona, że jako kanonik przy Bazylice św. Piotra nie mógł on popierać ideologii republikańskiej, która według niej miała głęboko antypapieski charakter⁴³. Nie można uznać tego argumentu za wystarczająco przekonujący, ponieważ istnieją przesłanki pozwalające na przypuszczenie, że Benedykt, mimo iż był kanonikiem, mógł być nastawiony antypapiesko. Wyłącznie radykalna frakcja re-

Campus Lateranensis im Mittelalter, in „*Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*”, Bd. XXII, 1985, s. 26; J. Strothmann, *Kaiser und Senat. Der Herrschaftsanspruch der Stadt Rom zur Zeit der Staufer*, Beihefte zum *Archiv für Kulturgeschichte*, Heft 47, Köln–Weimar–Vien 1998, s. 93–99.

³⁹ F. Gregorovius, *Geschichte...*, Bd. IV, s. 620, *man mag sich denken, daß diese Schrift damals die Lieblingslecture der Senatoren war*.

⁴⁰ *Mirabilia*, s. 132, 136.

⁴¹ R. Krautheimer, *op. cit.*, s. 199.

⁴² N.R. Miedema, *op. cit.*, s. 7; C. Frugoni, *L'antichità: dai 'Mirabilia' alla propaganda politica*, in *Memoria dell'antico nell'arte Italiana*, t. I., *L'Uso dei Classici*, ed. S. Settis, in *Biblioteca di storia dell'arte, Nuova serie*, vol. I, Torino 1984, s. 71; *Mirabilia*, s. 126; *Tempore Octaviani imperatoris*; s. 128, *temporibus Tiberii imperatoris*, s. 138; *tempore Focae imperatoris*, s. 138, *sub Decio*.

⁴³ N.R. Miedema, *op. cit.*, s. 9.

publikanów rzymskich pod przywództwem Arnolda z Brescii występowała nie tylko przeciw świeckiej władzy papieżstwa, lecz także przeciwko autorytetowi stolicy apostołskiej i hierarchii. Inni republikanie byli bardziej umiarkowani i dążyli do ugody z papieżstwem. Duchowny stan autora niczego nie przesądza. Arnold z Brescii też był duchownym, a mimo to jego nastawienie miało skrajnie antypapieski charakter. Jeśli autor był rodowitym rzymianinem, to tym bardziej mógł podzielać poglądy republikańskie, lecz z powodu duchownego stanu swój stosunek do władzy papieskiej nad Rzymem wolno mu było wyrazić jedynie pośrednio. W najstarszej redakcji *Mirabilia* nie ma ani jednego zdania o wyraźnie antypapieskim charakterze. O takim nastawieniu traktatu można jedynie domniemywać na podstawie prorrepublikańskich przesłanek, które mogą się odnosić tylko do świeckiej władzy papieża nad miastem, a nie religijnego przywództwa. Trzeba zauważyć, że najstarsza redakcja została spisana krótko po dwóch elekcjach antypapieży Anakleta II (1130) i Wiktora IV (1138), oponentów Innocentego II. Co więcej, Bazylika św. Piotra, wraz z całym Watykanem, była w czasie koronacji cesarskiej Lotara III (1133) opanowana przez zwolenników Anakleta, wobec czego uroczystość ta, zamiast w tej świątyni, tradycyjnym miejscu cesarskich koronacji, odbyła się w Bazylice św. Jana na Lateranie. Ponieważ Benedykt był kanonikiem właśnie przy Bazylice św. Piotra, nie można wykluczyć, że mógł być zwolennikiem Anakleta II, a zatem równocześnie przeciwnikiem Innocentego II. Należy zwrócić uwagę, że Anaklet II to brat Jordanusa Pierleone, któremu odnowiony senat nadał godność patrycjusza i uczynił najwyższym wykonawczym urzędnikiem republiki. Może to sugerować, że niektórzy zwolennicy Anakleta II, niezadowoleni ze zwycięstwa Innocentego II, który opanował schizmę, poparli rewolucję w 1143/1144 r. i odnowioną republikę. Przesłanki te są wystarczające, by przypuszczenie, iż Benedykt mógł być nastawiony prorrepublikańsko i w pewnym stopniu antypapiesko, uznać przynajmniej za równie prawdopodobne jak to, że jako kanonik nie mógł popierać republikańskiej i antypapieskiej ideologii.

Możliwe jednak, że stwierdzenie *tempore consulum et senatorum*, określające czas akcji legendy związanej z posągiem konnym Marka Aureliusza⁴⁴, faktycznie jest dowodem na prorrepublikański charakter najstarszej redakcji *Mirabilia*. N. Gramaccini wskazał, że w najstarszej redakcji czas akcji w tej legendzie określony jest *tempore consulum et senatorum*, a z określenia tego wyraźnie wynika, że to senatorowie i konsulowie sprawowali najwyższą władzę w mieście, podczas gdy w przeredagowanych ok. 1154 r. *Mirabilia* zawartych w *Graphia* senatorowie i konsulowie są nazwani jedynie zarządcami republiki⁴⁵, a w legendach związanych z tym posągiem, zawartych w spisany na początku XIII w. *Narracio de Mirabilibus Urbis Romae*⁴⁶, w ogóle nie są wymienieni. Według tego badacza legenda ta wskutek zmienionych warunków politycznych stopniowo straciła swój pierwotny, silnie republikański charakter⁴⁷.

⁴⁴ Legenda wyjaśnia ustawienie pomnika jako nagrodę dla rzymianina za pokonanie oblegającego Rzym króla-czarnokieżnika.

⁴⁵ *Graphia*, s. 335, *Tempore quo consules et senatores rem publicam aministrabant*.

⁴⁶ Cambridge, Saint Catherine's College, Ms. Nr. 3 (Lv 87); Magister Gregorius, *Narracio de mirabilibus urbis Romae*, ed. R.B.C. Huygens, in „*Textus Minores*”, vol. XLII, Leiden 1970, s. 13–16.

⁴⁷ N. Gramaccini, *Die Umwertung...*, s. 58, *Die Beschreibungen des Marc Aurel in den Romführern der Graphia von ca. 1156 und des Magister Gregorius von ca. 1220 spiegeln die allmähliche Auflösung der stolzen demokratischen Legende von 1143 wider und passen sie den veränderten politischen Verhältnissen an*. Podobnie na inne zmiany treści o zbyt republikańskim charakterze w *Graphia* wskazał I. Herklotz,

Innym dowodem prorepublikańskiego charakteru traktatu może być nazwanie ustawionego przed pałacem papieskim na Lateranie posągu Marka Aureliusza nie popularnym w średniowieczu określeniem jako posąg Konstantyna: *Lateranis est quidam caballus aereus qui dicitur Constantini, sed non ita est; quia quicumque voluerit veritatem cognoscere hoc perlegat*, lecz jako przedstawiający ludowego bohatera, obywatela miasta, zwykłego wojownika – *armiger*⁴⁸. Pomnik wraz ze zgromadzoną na Lateranie kolekcją brązów symbolizował papieskie roszczenia do władzy nad miastem oraz zwierzchniej świeckiej władzy jako dziedziców Konstantyna nad zachodnią częścią dawnego rzymskiego imperium. Interpretacja taka jest zgodna z *Donatio Constantini*, według którego cesarz Konstantyn po przyjęciu chrześcijaństwa podarował Pałac Laterański oraz przekazał władzę nad miastem papieżowi Sylwestrowi I⁴⁹. Traktat wyraźnie przekazuje, że posąg ten, choć nazywany Konstantynem, w rzeczywistości nie przedstawia tego cesarza. Określenie posągu jako przedstawiającego zwykłego obywatela jest zgodne z ideami rzymskich republikanów, którzy doprowadzili do odnowienia senatu.

Inaczej ten fragment interpretuje C. Frugoni, według której to właśnie papieże byli zainteresowani w negowaniu identyfikacji posągu z Konstantynem, ponieważ w czasie rywalizacji pomiędzy papieństwem i cesarstwem monument ten, przedstawiający triumfującego władcę starożytnego Rzymu, był uważany za symbol władzy średniowiecznych cesarzy, a to podważałoby świecką władzę papieży⁵⁰. Wynikałoby z tego, że legenda zawarta w *Mirabilia* wyrażała papieski program. Na poparcie swej tezy C. Frugoni przytacza źródło ikonograficzne – freski z kaplicy św. Sylwestra w SS. Quattro Coronati, na których, w przeciwieństwie do papieża Sylwestra I, a nawet urzędników cesarskich, Konstantyn ani razu nie jest przedstawiony konno. Ponadto malowidła w SS. Quattro Coronati ukazują Konstantyna jako pełniącego *officium stratoris* – prowadzącego za wodze wierzchowca Sylwestra I, co było rodzajem hołdu składanego w średniowieczu przez cesarzy papieżom. Świadczyłoby to o tym, że Konstantyn był przedstawiany nie tylko jako pobożny władca, który z chwilą przyjęcia nowej religii oddał papieżom symbole władzy cesarskiej oraz panowanie nad zachodnią częścią imperium, a sam ograniczył się do rządów na wschodzie państwa, lecz także jako władca uznający wyższość władzy papieskiej nad cesarską. Według C. Frugoni kolejnym dowodem na to, że geneza legendy o posągu Marka Aureliusza wywodziła się z kościelnych kręgów, jest to, iż Magister Gregorius w *Narracio de Mirabilibus Urbis Romae*, stwierdził, iż posąg jako Konstantyn jest określany przez zwykły lud, natomiast kardynałowie i klerycy z Kurii Rzymskiej nazywają go Markiem lub Kwintusem Kwirynusem⁵¹.

Hipoteza proponowana przez C. Frugoni budzi jednak wątpliwości. Gregorius spisał *Narracio* na początku XIII w., ponad pół stulecia po powstaniu najstarszej redakcji *Mi-*

op. cit., s. 27, *Die Gegenüberstellung der beiden Texte lehrt aber noch ein weiteres, sie veranschaulicht die anti-päpstliche Tendenz, wie wir sie schon hinter der Erzählung des Reiters vermutet hatten, und die in der Tat beide Schriften charakterisiert, die Graphia allerdings noch merklich stärker als die Mirabilia.*

⁴⁸ *Mirabilia*, s. 132.

⁴⁹ *Das Constitutum Constantini*, ed. H. Fuhrmann in *MGH, Fontes Iuris Germanici Antiqui in Usum Scholarum Separatim Editi*, X.

⁵⁰ C. Frugoni, op. cit., s. 55–70.

⁵¹ Magister Gregorius, s. 13, *Quem peregrini Theodoricum, populus vero Romanus Constantinum dicunt, at cardinales et clerici Romane curie seu Marcum seu Quintum Quirinum appellant.*

rabilia. Ponieważ do tego czasu *Mirabilia* zostały zawarte w kilku spisanych w kręgu Kurii Rzymskiej kodeksach oraz powstały dwie kolejne redakcje *Mirabilia* – *Graphia* i *Le Miracole* – legenda związana z posągiem Marka Aureliusza musiała być już szeroko rozpowszechniona. Należy więc przyjąć, że kardynałowie i klerycy, na których powołał się Gregorius, poznali legendę za pośrednictwem jakiegoś rękopisu zawierającego *Mirabilia*. Określenie kardynałów i kleryków jako źródła informacji w żadnym razie nie jest dowodem na to, iż pierwotna wersja legendy związanej z posągiem Marka Aureliusza powstała w otoczeniu Kurii Rzymskiej oraz że odzwierciedlała ona dążenia papieża do zmiany interpretacji tego posągu. Poza tym wydaje się nieprawdopodobne, aby w otoczeniu papieża powstała legenda, która mogła być wykorzystywana jako argument przez antypapiesko nastawionych republikanów. Trzeba też pamiętać, że Gregorius napisał swój traktat już po zawarciu w 1188 r. ugody pomiędzy papieżstwem i senatem, a w zmiennej sytuacji politycznej legenda ta, po wprowadzeniu pewnych korekt, straciła swój pierwotny antypapieski charakter.

Ponadto freski z kościoła SS. Quattro Coronati, które według C. Frugoni są dowodem potwierdzającym jej hipotezę o tym, że to papieże dążyli do zanegowania identyfikacji posągu konnego jako przedstawiającego Konstantyna, mimo że postać ta jest ukazana na nich wyłącznie pieszo, pokazują, jak Konstantyn przekazuje Sylwestrowi I cesarskie nakrycie głowy *Phrygium* – symbol imperialnej władzy. Scena ta wyraźnie poświadcza, iż papieże nie tylko nie negowali pochodzenia swej władzy od Konstantyna, ale że właśnie na taką genezę się powoływali. Ponieważ posąg Marka Aureliusza znajdował się na placu przed podarowanym, według *Donatio*, papieżom przez Konstantyna Pałacem Laterańskim, wydaje się prawdopodobne, że posąg ten także był uważany za dar Konstantyna. Trzeba zauważyć różnicę – Konstantyn to nie średniowieczni, koronowani przez papieża cesarze, z którymi papieże rywalizowali o pierwsze miejsce w świecie chrześcijańskim. Według ideologii propagowanej przez Kurię Rzymską to właśnie papieże byli bezpośrednimi spadkobiercami Konstantyna, natomiast średniowieczni cesarze z Germanii dopiero za pośrednictwem papieża stają się dziedzicami Konstantyna. Przyjęta przez C. Frugoni interpretacja legendy jest w sprzeczności z *Donatio*. Jeśli to papieże mieliby negować identyfikację posągu jako Konstantyna i przez to obniżyć znaczenie tego cesarza, to dlaczego jednocześnie uzasadnialiby swą świecką władzę, uparcie powołując się na *Donatio*, według którego to właśnie Konstantyn przekazał im władzę nad miastem, a także przedstawiać przekazanie tej władzy w ikonografii. Podważając pozycję Konstantyna, papieżstwo podważałoby jednocześnie swą świecką władzę. Jeśliby papieże nie czuli się dziedzicami tego cesarza, to na jakiej innej podstawie mieliby uzasadniać swój uniwersalny program oraz rościć pretensje do zwierzchnictwa nad cesarzami i królami? Jako następcy św. Piotra mogli jedynie uzasadnić władzę duchową nad Kościołem.

Należy zwrócić uwagę na to, że w najstarszej redakcji *Mirabilia* nie są opisane inne pomniki z brązu: Wilczyca Kapitolińska, głowa i ręka pochodzące z ogromnego posągu cesarza Konstantyna, *Spinario*, tablica z *Lex de Imperio Vespasiani* oraz baran, które, podobnie jak posąg Marka Aureliusza, były ustawione na placu na Lateranie. Zamiast tego w rozdziale XXVII najstarszej redakcji jest zawarte zdanie: „*In palatio Lateranis sunt*

*quidam miranda, sed non scribenda*⁵². Znany jest przykład kolekcjonerskiego gromadzenia antycznych rzeźb w XII w.⁵³, lecz nie należy przypuszczać, iż brązy zgromadzono na Lateranie jedynie dlatego, że podobały się one papieżom i kardynałom. Wystawienie na pokaz *Spinario* można tłumaczyć jako chęć wyszydzenia pogańskich czasów⁵⁴, ale nie da się w ten sam sposób wyjaśnić ustawienia posągu Marka Aureliusza, tablicy z *Lex de Imperio...* oraz Wilczycy Kapitołińskiej – matki Rzymian. Zawłaszczenie przez papieża brązowej tablicy z *Lex de Imperio...* – tablicy z uchwałą senatu przyznającą *potestas imperiali* Wespazjanowi – wyraźnie ma znaczenie propagandowe. Papieże jako dziedzice Konstantina byli jednocześnie spadkobiercami Wespazjana, a zatem władza należąca temu ostatniemu należy się także im. W podobnym propagandowym kontekście trzeba rozumieć ustawienie tam wilczycy oraz posągu konnego; papieże jako spadkobiercy Konstantina dziedziczą także posąg tego cesarza. Zgromadzenie tych zabytków na Lateranie świadczy o tym, że papieże jako następcy antycznych cesarzy dziedziczą nie tylko władzę, lecz także wspaniałe pomniki dawnego Rzymu – posągi wzbudzające podziw, których wykonanie oraz doskonałość w naśladowaniu natury wydawały się dla średniowiecznych nieosiągalne. Jest bardzo prawdopodobne, że autor najstarszej redakcji pominął te zabytki właśnie dlatego, iż wyrażały one papieskie roszczenia jako spadkobierców antycznych cesarzy. Skoro był nastawiony prorepublikańsko, to w jakim celu miał gloryfikować siedzibę papieża poprzez opisywanie zgromadzonych tam zabytków.

Ponadto wydaje się dziwne, by papieżom w XII w. przeszkadzał identyfikowany z Konstantinem posąg, a nie przeszkadzała umieszczona przed pałacem papieskim brązowa tablica z *Lex de Imperio...*, którą ukrył dopiero Bonifacy VIII. Tablica wyraźnie świadcząca o tym, że władza należy do cesarza. Dlaczego wobec tego nie usunięto posągu z placu na Lateranie? Zmiana identyfikacji pomnika byłaby bardziej skuteczna poprzez jego usunięcie sprzed Pałacu Laterańskiego niż sugerowanie, że posąg przedstawia kogoś innego. Nawet jeśliby papieństwo rzeczywiście podjęło działania zmierzające do zmiany identyfikacji postaci, to wydaje się prawdopodobne, że byłyby one bardziej skuteczne, tymczasem pomnik ten także później, w XIV i XV w., określano jako posąg Konstantina⁵⁵.

Aby wyjaśnić problem genezy legendy związanej z posągiem, należy zwrócić uwagę na to, że legenda ta została zawarta w *Graphia Aureae Urbis Romae*. Gdyby wyrażała papieski program, autor *Graphia* nie zamieściłby jej w traktacie o proimperialnym charakterze⁵⁶. Ponadto antypapieskie przesłanki są w tym dziele znacznie bardziej wyraźne

⁵² *Mirabilia*, s. 170.

⁵³ Henryk biskup Winchester nabył w Rzymie w 1151 r. antyczne rzeźby i zabrał je do Anglii, gdzie ozdabiał jego pałac; *Ioannis Saresberiensis, historia pontificalis quae supersunt*, ed. R.L. Poole, Oxford 1927, s. 81, *Cum uero episcopus preter absolutionem se nihil obtinere posse uideret, accepta licentia rediens ueteres statuas emit Rome, quas Wintoniam deferri fecit*.

⁵⁴ Przykład takiego myślenia daje Magister Gregorius, s. 18, *Est etiam aliud eneum simulacrum, valde ridiculosum, quod Priapum dicunt. [...] Cui si [dimisso capite velut] quid agat exploraturus suspexeris, mirae magnitudinis virilia videbis*.

⁵⁵ *La vita di Cola di Rienzo tribuno del Popolo Romano*, ed. Z. Re, Forli 1928, cap. XXVI, s. 147, *per la nari del cavallo di Costantino*; oraz raport o odnowieniu posągu w 1466 r., E. Müntz, *Les monuments antiques de Rome au XV Siècle*, in *Revue Archéologique, Nouvelle Série*, XXXII, 1876, s. 162, *pro resarcendo equum ereum Constantini apud sanctum Johannem lateranensem*.

⁵⁶ H. Bloch, op. cit., s. 55–175.

niż w najstarszej redakcji *Mirabilia*. Pałac papieski na Lateranie w *Graphia* nie jest określony jako rezydencja Konstantyna, tak jak w najstarszej redakcji, lecz jako pałac Nerona. Połączenie siedziby papieskiej, a zatem również samych papieży, z najbardziej negatywnie postrzeganym starożytnym cesarzem, o którym w średniowieczu krążyły legendy łączące go z demonami i czarną magią, jest wymowne⁵⁷.

Na prorepublikanizm najstarszej redakcji *Mirabilia* wskazuje też zdanie w rozdziale XVI – Legenda związana z Panteonem: „*Temporibus consulum et senatorum, Agrippa praefectus subiugavit senatui Suevios et Saxones et alios occidentales populos*”⁵⁸. Słowa te sugerują antyimperialny charakter, skierowany przeciwko cesarzom spoza Alp – Sansom i Szwabom, dawnym poddanym Rzymu, którzy ośmielili się narzucać Rzymianom swoją władzę. *Saxoni* to Ottoni z dynastii saskiej, a *Suevi* to Hohenstaufowie⁵⁹. Chociaż średniowieczne cesarstwo mogło być uważane za kontynuację starożytnego imperium, to jednak w Rzymie musiała być widziana różnica pomiędzy średniowiecznym a starożytnym cesarstwem. Starożytni cesarze byli w pewien sposób uważani za swoich, natomiast cesarze zza Alp to obcy, którzy uzurpują sobie władzę nad miastem. Użycie przez autora traktatu określenia *Suevios* sugeruje, że najstarsza redakcja nie mogła powstać przed 1137 r., kiedy to królem Rzeszy Niemieckiej został Konrad III, pierwszy władca z dynastii Hohenstaufów. Jest to kolejny argument za tym, aby powiązać spisanie *Mirabilia* z odnowieniem senatu na Kapitolu w 1143 r.

Na związek pomiędzy odnowionym senatem a najstarszą redakcją *Mirabilia* wskazują także działania podjęte przez senat oraz jego stosunek do rzymskiego antyku. Nawiązania do starożytnej przeszłości Rzymu nie były jedynie frazeologią służącą do realizacji politycznych aspiracji mieszkańców miasta – znalazły one także swoje odzwierciedlenie w działalności artystycznej i budowlanej, która miała na celu przywrócenie Rzymowi choćby części dawnej wspaniałości. Senatorowie dostrzegali zrujnowany stan miasta i postanowili temu przeciwdziałać. Uznali, iż odpowiedzialność za stan publicznych budowli i monumentów, przekazanych według *Donatio Constantini* papieżom, którzy jednak nie potrafili zapewnić im należytej ochrony, należy do odnowionego senatu. Warto zwrócić uwagę na ostatni rozdział traktatu, w którym autor podaje, że spisał *Mirabilia* ku pamięci następnych pokoleń – *scriptis ad posterum memoriam*⁶⁰. W podobnym duchu odnowiony senat wydał w 1162 r. dekret przyznający kolumnę Trajana kościołowi SS. Apostolorum Philippi et Jacobi i nakazujący jej ochronę pod groźbą kary śmierci, aby ten wspaniały monument stał na chwałę ludu rzymskiego tak długo, jak będzie trwać świat⁶¹. Senat odnowił również strożyte budowle użyteczności publicznej: Mury Aureliana, Most Cestiusza i Most Milwijski, podjął też działania mające na celu restaurację zaniedbanego Kapitolu, który w traktacie jest nazwany *caput mundi*. Na wzgórzu tym wkrótce po proklamowaniu republiki odbudowano Tabularium jako pałac senatorów⁶²,

⁵⁷ I. Herklotz, op. cit., s. 28.

⁵⁸ *Mirabilia*, s. 136.

⁵⁹ F. Gregorovius, *Geschichte...*, Bd. III, s. 553; R. Krautheimer, op. cit., s. 192.

⁶⁰ *Mirabilia*, s. 178.

⁶¹ *Codice diplomatico...*, s. 25, *sed ut est ad honorem ipsius ecclesie et totius populi Romani integra et incorrupta permaneat, dum mundus durat, sic eius stante figura.*

⁶² O tym, że senatorowie wkrótce po odnowieniu republiki pełnili urząd w pałacu na Kapitolu, świadczy wystawiony tam w 1151 r. dokument, *Codice diplomatico...*, s. 13, *in Capitolio in consistorio novo palatti;*

oraz obelisk Ramzesa II⁶³ ustawiono na placu Kapitolińskim⁶⁴. Na Kapitolu umieszczono także antyczny marmurowy posąg przedstawiający lwa atakującego konia⁶⁵, ten sam, który w XVI w. stał na schodach prowadzących do pałacu senatorów na Kapitolu⁶⁶.

Antyczne *spolia* zostały także użyte jako wzorce wprowadzonych przez senat jednostek miar substancji ciekłych i sypkich⁶⁷. Jako wzorzec miary na wino i oliwę wykorzystano fragment antycznej kolumny, przechowywany w Musei Capitolini. Został on przerobiony w taki sposób, że wyrzeźbiono na nim głowy lwów, co nawiązywało do republikańskiego symbolu miasta. Jako wzorce miar substancji sypkich użyto wydrążone *cippi* – podstawy urn pogrzebowych Agrypiny Starszej oraz brata cesarza Kaliguli o imieniu Neron⁶⁸. Zachował się jedynie przechowywany w Musei Capitolini *cippus* Agrypiny, na którym widnieje napis *RVGITELLA DE GRANO*, umieszczony na tarczy symbol senatu – skrót *S.P.Q.R* oraz symbol miasta – Lew⁶⁹.

Nie można wykluczyć, że z ruchem republikańskim jest powiązana Casa dei Crescenzi – budowla z XI lub XII w., w której antyczne *spolia* zostały wykorzystane w ogromnej liczbie⁷⁰. Na świadome nawiązanie do antycznej przeszłości miasta przez republikańców

pisze o tym również Gerhoh von Reichersberg, *Gerhohi Praepositi Reichersbergensis Libelli Selecti, Commentarius in Psalmum LXIV*, ed. E. Sackur, in *MGH, Libelli de Lite Imperatorum et Pontificum Saeculis XI et XII*, III, s. 462, *ut Rome apparet in ede Capitolina olim diruta et nunc reedificata...*

⁶³ Sprowadzony z Heliopolis w czasach cesarstwa. Na Kapitolu stał do XVI w. W 1582 r. ustawiony w Villa Celimontana, gdzie stoi do dziś; *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, ed. E.M. Steinby, Roma 1993–2000, vol. III, s. 356.

⁶⁴ N. Gramaccini, *La prima riedificazione del campidoglio e la rivoluzione senatoriale del 1144*, in *Roma centro ideale della cultura dell'antico nei secoli XV e XVI*, ed. S.D. Squarzina, Milano 1989, s. 33; N. Gramaccini, *Mirabilia...*, s. 170; R. Krautheimer, op. cit., s. 198; Inny czas ustawienia obelisku przyjmują: R.E. Malmstron, *The Twelfth Century Church of Santa Maria in Capitolio and the Capitoline Obelisc*, in „*Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*”, vol. XVI, 1976, s. 15; A. Giuliano, *Roma in 1300*, in „*Quaderni di Xenia*”, vol. IV, 1982, s. 15–22; C. D’Onofrio, *Gli Obeliscchi di Roma*, Roma 1967, s. 214; K. Noehles, *Die Kunst der Cosmaten und die Idee der Renovatio Romae*, in *Festschrift Werner Hager*, ed. G. Fiensch, M. Imdahl, Recklinghausen 1966, s. 17–37.

⁶⁵ Obecnie w ogrodzie Palazzo Nuovo. W średniowieczu był wykorzystywany jako miejsce egzekucji; *Statuti della Città di Roma*, ed. C. Re, Roma 1880, s. 151, Liber II, CXX, *debeat poni eques in leone marmoris existente in scaliis capitoli cum quadam mitra et faciem habeat untam de melle et debeat manere ibi eques quosque fuerit et duraverit*.

⁶⁶ *Die römischen Skizzenbücher von Marten van Heemskerck im königlichen Kupferstichkabinett zu Berlin*, ed. C. Hülsen, H. Egger, Bd. I–II, Berlin 1913–1916, I, f. 61v.

⁶⁷ Miarę Senatu wymieniają dokumenty z 1153 r., *Regesto dell'abbazia di Sant'Alesio sul Aventino*, ed. E. Monaci, in „*ASRSP*”, vol. XXVII, 1904, s. 386; oraz z 1220, *Regesto del monastero di S. Silvestro de Capite*, ed. V. Federici, in „*ASRSP*”, vol. XXII, 1899, s. 535.

⁶⁸ O wykorzystaniu *cippi* jako wzorców miar informuje kolekcja inskrypcji Nicolo Signorili, *Dalla raccolta compilata da Nicolo Signorili*, ed. G.B. de Rossi, in *Le prime raccolte d'antiche iscrizioni compilate in Roma tra il finir del secolo XIV, ed il cominciare del XV*, in *Giornale Arcadico di Scienze, Lettere ed Arti*, t. CXXVII, 1852, s. 330–332 (Ins. 47), *In alio lapide marmoreo sito in pede capitoli, portato de sepulcro augustorum, seu de monte qui dicitur Lausta (l'austa), et ordinato pro mensuris, in quo fuit sepulcrum Neronis imperatoris, et nominatur per littareas infrascriptas. OSSA NERONIS CAESARIS GERMANICI...* (autor błędnie zinterpretował Nerona, brata Kaliguli, jako cesarza Nerona); (Ins. 48) *In eodem loco in alio lapide in quo fuit sepulcrum Agrippinae matris Neronis OSSA AGRIPPINAE...*

⁶⁹ V. Capobianchi, *Le immagini simboliche e gli stemmi di Roma*, in „*ASRSP*”, vol. XIX, 1896, s. 371–378.

⁷⁰ P.C. Claussen, *Renovatio Romae. Erneuerungsphasen römischer Architektur im 11. und 12. Jahrhundert, in Rom im hohen Mittelalter...*, s. 121.

i odnowiony senat wydaje się wskazywać jeszcze jedno wykorzystanie *spolia*. Na środku średniowiecznego placu Kapitońskiego znajdowała się niezachowana antyczna cyster-
na z marmuru. Znana jest jedynie umieszczona na niej inskrypcja, wzywająca Jowisza,
aby napełnił zbiornik wodą deszczową i asystował podczas decyzji podejmowanych na
Kapitolu⁷¹. Zdumiewa fakt, że rzymscy republikanie umieścili na placu Kapitońskim
zabytek z inskrypcją odwołującą się w tak bezpośredni sposób do pogańskiego bóstwa.
Czyżby świadomie umieścili na Kapitolu cysternę z pogańskim napisem i odwoływali
się do najwyższego boga starożytnego Rzymu – Jowisza, któremu wyłącznie pozwalali
interweniować we własne sprawy?⁷²

O odrestaurowaniu Murów Aureliana i Mostu Cestiusza świadczą inskrypcje umiesz-
czone na Porta Metronia⁷³ i Moście Cestiusza⁷⁴. Chociaż staranność wykonania inskryp-
cji na Porta Metronia w porównaniu z inskrypcjami starożytnymi jest niska, to jednak jej
styl wskazuje, że została ona wykonana na wzór inskrypcji antycznych. Pismo, w jakim
została spisana, to używana w starożytności *Capitalis Quadrata*. Podobnie zwraca uwa-
gę podpisanie tej inskrypcji używanym w czasach antycznych skrótem – *S.P.Q.R.* Jakość
wykonania napisu z Mostu Cestiusza jest dużo lepsza i wskazuje na to, że odnowiony
senat dążył do udoskonalenia charakteru pisma, tak aby inskrypcje bardziej przypomi-
nały antyczne⁷⁵. Niezachowana pieczęć senatu, znana na podstawie opisów w rejestrze
dokumentów z Tarquinia z końca XIII w., potwierdza, że senatorowie świadomie nawią-
zywali do starożytnej historii Rzymu. Na pieczęci znajdowała się personifikacja Romy
na tronie, która trzymała w prawej dłoni gałąź palmy, a w lewej glob. W otoku był zamiesz-
czony napis – *Senatus P.Q.R.*⁷⁶. Podobnie emitowane przez senat denary nawiązy-
wały do antycznych republikańskich monet. Na zwykłych monetach umieszczony został
jedynie napis *ROMA CAPVT MVNDI* i skrót *S.P.Q.R.* oraz symbole: krzyż, księżyc,
gwiazda. Bogatszą symbolikę posiadają niektóre emitowane przez senat srebrne denary.
Na ich awersie oprócz napisu *ROMA CAPVT MVNDI* widnieje personifikacja Romy na
tronie i w diademie, z palmą i globem w dłoniach, natomiast na rewersie – skrót *S.P.Q.R.*
oraz symbol odnowionej republiki, kroczący lew⁷⁷. Powyższe argumenty obalają pogląd,
który reprezentuje N.R. Miedema, że rzymscy republikanie nie posiadali wystarczają-
cego wykształcenia, aby w ich kręgu mogły zostać zredagowane *Mirabilia*⁷⁸. Działania

⁷¹ *Iscrizioni delle chiese e d'altri edifici di Roma dal secolo XI fino ai giorni nostri*, ed. V. Forcella, Roma 1869, vol. I, s. 32, Ins. 38, NOS VAS CONDIDIMVS PLVVIA TV IVPIter IMPLE PRESIDIBVSQ TVAE RVPIS ADESSE VELIS.

⁷² N. Gramaccini, *Mirabilia...*, s. 180.

⁷³ †ANNO MCLVII INCARNT DNI NRI IHV XPI SPQR HEC MENIA VETVSTATE DILAPSA RESTAVRAVIT...

⁷⁴ BENEDICTVS ALME VRBIS SVMM SENATOR RESTAVRAVIT HVNC PONTEM FERRE DIRVTVM.

⁷⁵ N. Gramaccini, *La prima...*, s. 42.

⁷⁶ V. Capobianchi, *Le immagini...*, s. 351, n. 2; (*La Margherita Cornetana*, f. 81 a). *Erant autem dicte littere sigillate cere rubee in medio cuius existerat quedam ymago cuiusdam domine coronate tenentis in manu dextra quandam palmam et in manu sinistra quandam pallam, in circuitu dicti sigilli erant hec littere scilicet: +Senatus Populusque romanus.*

⁷⁷ V. Capobianchi, *Appunti per servire all'ordinamento delle monete coniate dal Senato Romano dal 1184 al 1439 e degli stemmi primitivi del Comune di Roma*, I–II, in „*ASRSP*”, vol. XVIII, 1895, s. 440, vol. XIX, 1896, s. 75.

⁷⁸ N.R. Miedema, *op. cit.*, s. 9.

odnowionego senatu dowodzą, iż rzymscy republikanie byli świadomi ich antycznego dziedzictwa oraz że znajdowały się wśród nich jednostki zdolne do wyrażenia politycznego manifestu odnowionej republiki poprzez sztukę oraz aktywność budowlaną. To właśnie w kręgu związanym z tymi świadomymi rzymskiej przeszłości republikanami mogła powstać najstarsza redakcja *Mirabilia*.

W świetle powyższych ustaleń nie można zaakceptować hipotezy o wyłącznie literackim charakterze traktatu. Należy natomiast przyjąć za bardzo prawdopodobne to, iż zarówno najstarsza redakcja *Mirabilia*, jak i zamieszczona w niej legenda związana z posągiem Marka Aureliusza zawierają prorepublikański podtekst, oraz że legenda związana z posągiem nie mogła w pierwotnej formie powstać w otoczeniu Kurii Rzymskiej i wyrażać papieskiego programu. Chociaż geneza niektórych fragmentów traktatu sięga czasów znacznie wcześniejszych niż połowa XII w., to *Mirabilia* w formie, w jakiej zostały utrwalone, mogły powstać jedynie w połowie XII stulecia, a próba udowodnienia istnienia jakiegokolwiek wcześniejszej redakcji tego traktatu musi pozostać w sferze hipotez. Podobny stosunek do antycznych monumentów i rzymskiej przeszłości, jaki wynika z treści *Mirabilia* oraz cechuje działania odnowionego senatu, jest argumentem uprawdopodobniającym hipotezę L. Duchesne o tym, iż najstarsza redakcja *Mirabilia* mogła powstać w tym samym klimacie politycznym, który doprowadził do odnowienia rzymskiego senatu.

THE OLDEST VERSION OF *MIRABILIA URBIS ROMAE* AND THE RENOVATION OF THE ROMAN SENATE IN 1143–44. IS THE TREATISE PRO-REPUBLICAN IN CHARACTER OR IS IT A MERE WORK OF LITERATURE?

The oldest version of *Mirabilia Urbis Romae* was written ca. 1143, i. e. at the same time when the republican fraction in medieval Rome renewed the Roman Senate. Fragments of the oldest version suggest a link between the origins of the treatise and the republican fraction. This connection has been repeatedly pointed out since the 19th century by such historians as: Louis Duchesne, Percy Ernst Schramm, Ferdinand Gregorovius. Nowadays the existence of this link is often negated, e.g. in the works of Chiara Frugoni and Nine Robintje Miedema, who suggest that the treatise has only literary meaning. But the evidence indicating the republican character of the treatise is too strong to accept without objections that the oldest version of *Mirabilia* is a mere work of literature. The text of the treatise is filled with admiration for the ancient Rome much in the same spirit as the actions of the Senate aimed at restoring some of the old splendor to the neglected city. This clearly indicates a republican undertone in the treatise. The newly elected Senate renovated some of the ancient monuments, ordered the protection of the Traian's column and began the restoration of the Capitoline Hill, where on the ruins of the Tabularium the Palace of the Senators was build. The importance of the Capitoline is clearly stressed in the oldest version of *Mirabilia*, where that hill is referred as *Caput Mundi*. The republican meaning of the treatise is also indicated by: the content of the legend about the equestrian monument of Marcus Aurelius, the lack of mention of other ancient bronze monuments displayed in front of the Lateran Palace, which might be interpreted as the symbols of the power of the popes who considered

themselves as heirs of Constantine the Great. The researches conducted by Ingo Herklotz and Norberto Gramaccini also undermine the thesis that the treatise is a mere work of literature. Considering all the evidence, Louis Duchesne's thesis that the oldest version of *Mirabilia* was written in the same spirit which inspired the revolution on the Capitoline Hill in 1143–44 and the restoration of the Roman Senate, is still very probable.